

GJALLARHORNET

Utges av Svenska Arkeologiska
Samfundet

Årgång 34. Nr. 3. 2014

Arkeologitider

Hösten står för dörren och det är många som är ute och gräver, undervisar studenter, handlägger ärenden eller gör annat som hör det arkeologiska värvet till. Glöm därför inte att skicka in några rader om stort som smått till Gjallarhornet så att även kollegor kan hålla sig informerade om vad som händer i Arkeologisverige. För att bredda utbudet vill vi även uppmuntra er att skriva om sådant som lite mer indirekt berör ämnet arkeologi. En smakstart på detta är Eva Stenskölds presentation av en ny tankesmedja om humaniora och Vetenskapsrådets översyn av tillståndet för svensk forskning. I detta nummer kommer ni även att lära känna samfundets nya styrelseledamöter, informeras om en ny bok, påminnas om att det åter blivit dags att söka medel ur Svenska fornminnesföreningens fonder och läsa om hur det gick till då Nils Ringstedt tog emot en något oväntad 80-årspresent – ett stort grattis förresten!

Ola Wolfhechel Jensen

ola.jensen@raa.se

En oväntad 80-årspresent!

Mina vuxna barn gav mig i 80-årspresent att medverka en dag vid utgrävningen av gravgården vid Götes mack i Sigtuna – en nu borttagen bensinstation. De tyckte att jag behövde återknyta bekantskapen med fältarkeologi. Arkeologikonsult lät mig vänligen medverka.

Senast grävde jag vid 75 års ålder med Bengt Windelhed 2009 i Karsvik, Bromma. Vi undersökte och daterade då stensträngar kring en vendeltida fägata intill en folkvandringstida gårdsterrass inte långt från det platåhus jag påträffade 2002. Det har tidigare beskrivits i Gjallarhornet och i Populär Arkeologi.

Arkeologikonsult och Stockholms läns museum undersökte gravgården i Sigtuna från 5 maj och till slutet av juni. Jag deltog den 27 maj – tyvärr en blåsig och kall dag. Projektledare från Arkeologikonsult var Anna Hed-Jacobsson. Undersökningen utfördes för att Sigtuna kommun ville utöka och asfaltera den parkeringsplats som nu finns där. Vidare skall en liten park anläggas. Gravgården behövde alltså undersökas och tas bort. En gravgård är en kristen begravningsplats men utan tillhörande kyrkobyggnad.

Redan 2008 påträffades 21 gravar norr om undersökningsplatsen och 16 undersöktes och togs bort. Förundersökning av det nu aktuella området visade att det sannolikt fanns ett 25-tal gravar. Det har visat sig vara ännu flera. Undersökningen av gravarna syftade bland annat att ta reda på frågor som rör människors liv, vardag och död i

den dåtida unga staden Sigtuna. Vidare kan skeletten visa om de döda varit sjuka eller friska med mera.

Ovanpå gravarna låg ett kulturlager. Gravgården daterades till tidigt 1000-tal och det överliggande kulturlagret till 1100-1200-tal. Kulturlagret var tunt i västra delen men tjockare i den östra, ungefär motsvarande de lager som finns inne i Sigtuna.

Lämningar av bebyggelse fanns också i kulturlagret. Stensyllar till ett stort hus fanns i västra delen. Här påträffades keramik från 1300-1400-tal. Byggnadens ålder var inte klarlagd när jag kom till gravgården. Kanske det har funnits två till tre hus på platsen.

Jag visades ett mycket intressant fynd - en sländtrissa av skiffer från Volhynien i västra Ukraina (se bild ovan). Sländtrissan antyder långväga kontakter österut under 1000-talet. Sådana sländtrissor har tidigare kommit fram vid grävningar i Sigtuna men är dock mycket speciella. Vidare har undersökningen påvisat slavisk keramik från 1000-talet och massor med djurben.

Johan Runer från läns museet grävde en 7 meter lång kombinerad ”verkstad” för gjutning av brons och hornhantverk. Uppenbarligen hade kammar tillverkats. Spill från bronsgjutningen, fragment av deglar liksom kamfragment och hornspill var fynd vid grävningen. Undersökningen avsåg bland annat ta reda på om verkstaden var äldre eller yngre än gravgården.

När jag kom till platsen och visades runt av projektledaren hade 6 gravar grävts. I två fanns skelett av män med filade tänder. Under den dag jag medverkade kom ytterligare ett skelett fram med till synes förvånansvärt friska tänder.

Vad fick jag då gräva under min ”presentdag”? Jag placerades vid en stenpackning ca två meter lång och en meter bred för att rensa den. Det visade sig att packningen var full med rester av ben från djur. Dessutom påträffades några skärvor av keramik och en rostig järnten, möjligen en krampa av något slag. Mer frapperande var att här fanns också en hel del skörbränd sten och markytan visade spår av bränd lera. Kunde stenpackningen ha varit en härd? Eller var det täckning ovanpå en grav? Eller hade den samband med senare kulturlager över gravgården? Efteråt berättade grävledaren Anna Hed-Jakobsson att det var ett stensatt dike som skar genom kulturlager och en eventuell rest av en ugn. Diket kanske är från 1100-talet medan resten är äldre.

Johan Runer har vänligen meddelat mig följande efter grävningens avslutande 27 juni: *”Ditt” lager kan nog preliminärt dateras till tiden kring 1100-talets mitt/andra hälft. Det visade sig att dina stenar stod i ett dike som sekundärt grävts på platsen. Diket var grävt genom en äldre anläggning/platta, bestående av bränd lera. Eventuellt rör det sig om en äldre härdplats, men detta är inte säkerställt. Troligen rör det sig om miljön längst bak på en långsmal stadstomt, som sträckt sig fram till Stora Gatan, som då bör ha varit belägen i höjd med där korvkiosken nu ligger.*

De tjocka depositioner med djurben som fanns i områdets östra del (=även där du var) kan vara spår av införsel av slaktboskap till staden, som slaktats i närheten av vårt undersökningsområde. Möjligen är det hus som Anders undersökte, längst i öster i schaktet, knutet till denna verksamhet.

Det är fortfarande oklart hur det hus som Anna H-J undersökte har använts. Vi kan konstatera att det använts/ ombyggt i minst två faser och att det har innehållit en härdkonstruktion. Det finns flera mynt från huset, så det bör gå att datera huset relativt väl när dessa blir bestämda.

”Min” verkstad (med reservation för att utseendet för att själva verkstadsbuset ännu inte gått att helt bestämma) innehöll spår av bronsgjutning i form av bland annat gjutformsfragment. Utifrån gjutformarna har de föremål som gjutits preliminärt bedömts som någon form av detaljer till hästutrustning (betsel/ stigbyglar), stilen är preliminärt en form av sen Ringerikestil som kan dateras till 1000-talets slut.

Horn- och benhantverket hade skett direkt innan gjuteriverksamheten, på samma plats/ eventuellt i samma hus. Det som tillverkats förefaller, utifrån spillbitarna, främst ha varit sammansatta enkelkammar men även dubbelbelkammar. Preliminärt bör denna verkstad kunna dateras till tiden kring 1000-talets mitt eller strax därefter. Det finns flera mynt från verkstaden, så den kommer antagligen att kunna dateras bättre då dessa har bestämts.

En ytterligare intressant anläggning som framkom var en mycket välbyggd ugnskonstruktion. Det rör sig om en ugn som varit friliggande och som preliminärt använts för keramikbränning. Detta är i så fall ett mycket ovanligt fynd! Vi har tagit prover och hoppas framöver kunna bestämma anläggningen bättre. Dess datering bör vara 1000-talets senare hälft.

Nivån med gravar kom tydligt under bebyggelsen, med gravar liggande under samtliga konstaterade hus och större anläggningar.

Totalt grävde vi 36 möjliga gravar. Av dessa påträffades skelett/ skelettrester i 34 gravar. En ”grav” anfördes och en annan gravgrävning föreföll att aldrig ha innehållit någon begravning. Det finns dock vissa anläggningar (stolphål/ störhål och stenkonstruktioner) som är samtida med (eller äldre än) gravarna. Flera av dessa har sannolikt utgjort gravmarkörer. Preliminärt kan gravarna dateras till tiden före 1050. Två gravar innehöll mynt, men dessa är ännu inte bestämda. En grav låg i s.k. hockerposition, vilket ofta antas som ett mycket ålderdomligt drag med koppling till förkristna praktiker.

Fyndmaterialet från grävningen är stort och varierat. Här finns till exempel flera spännen, bland annat ett litet ringspänne i silver med hjärtformiga avslut, vilket vad vi vet är unikt. Vi har också ett mycket stort och varierat keramikmaterial.

Ett stort tack till arkeologerna från Arkeologikonsult och Stockholms läns museum för en mycket trevlig dag och all information!

Nils Ringstedt

Presentation av samfundets nya styrelseledamöter

Åsa M Larsson

Verksamhetschef på Stiftelsen Societas Archaeologica Upsaliensis (SAU) som bedriver uppdragsarkeologi och osteologiska analyser. Tog examen i arkeologi vid Uppsala universitet, samt osteologi vid Stockholms universitet. Jobbade under några år inom uppdragsarkeologin runtom i Sverige, från Skåne till Småland till Gästrikland, innan jag kom in på forskarutbildningen. Doktorerade 2009 på keramikhantverk och gravritualer under mellaneneolitikum, ämnen som fortsätter att engagera mig. Samarbetar bland annat med forskare vid Helsingfors universitet i ett projekt om den snörkeramiska kulturens uppdykande vid Östersjön under neolitikum. Andra ämnen som intresserar mig är förmedling av förhistorien, kulturmiljöbranschens utveckling, samt frågor kring tvärvetenskaplighet. Hann med att vara doktorandombudsman ett år vid Stockholms universitet innan jag började på SAU.

Roger Edenmo

Nyttillträdd länsantikvarie vid samhällsutvecklingsenheten på länsstyrelsen i Uppsala län. Har ett övergripande ansvar för länsstyrelsens kulturmiljöarbete. Ingår i kulturmiljöforum, och sitter som representant i Riksantikvarieämbetets arbetsgrupper rörande framtagande av nya föreskrifter för 2 kap. KML samt för uppdragsarkeologi. Har tjänstgjort som handläggare i fornlämningsärenden mm vid länsstyrelserna i Uppsala och Stockholm sedan år 2007. FD i arkeologi vid Uppsala universitet år 2008, med avhandlingen ”Prestigeekonomi under yngre stenåldern”. Har arbetat som fältarkeolog och projektledare under åren 1998-2007.

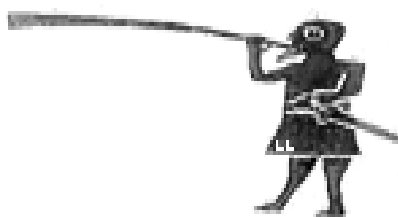
Christina Fredengren

Fram till sommaren 2016 arbetar jag vid Arkeologiska Forskningslaboratoriet vid Stockholms Universitet med projektet Tidens Vatten. Huvudsyftet är att undersöka utanförskap under brons- och järnålder manifesterat i deponeringar av människor och djur i våtmarker i Sverige. Jag är del-tjänstledig från mitt arbete på RAÄ:s Verkssektariat där jag jobbar med strategier och är FoU-sakkunnig på myndigheten. Här har jag bland annat arbetat med Europeisk forskningsfinansiering. Innan RAÄ var jag director/chef på ett Irländskt arkeologiskt forskningsinstitut åren efter

min disputation på avhandlingen Crannogs-Peoples interactions with lakes in the northwest of Ireland. Bland intresseområdena finns natur/kultur, kulturarv och våtmarksarkeologi. Jag sitter i redaktionen för den internationella tidskriften Journal of Wetland Archaeology och har varit redaktionsmedlem i Journal of Irish Archaeology samt Bebyggelsehistorisk tidskrift. Jag har haft styrelseposter i the Royal Society of Antiquaries of Ireland under flera år.

Eva Stensköld

Jag arbetar på Forskningspolitiska enheten vid Utbildningsdepartementet sedan snart 3 år och har precis tagit över ansvaret för att samordna forskningsfrågorna som regeringen driver inom EU. Utöver det har jag även ämnesansvar för alla forskningsfrågor inom humaniora och samhällsvetenskap samt konstnärlig forskning. Jag kommer närmast före det från Vetenskapsrådet där jag arbetat med forskningsinfrastrukturer inom HS. Före detta, men efter min disputation i arkeologi 2004 vid SU, hann jag även med 2 år på Historiska museet och en säsong på RAÄ ute i fält.

Tumbo och andra maktcentra

Studier i västra Mälardalens och Hjälmareområdets järnålder och tidiga medeltid

Mälardalen är synnerligen rik på fornminnen. Särskilt i västra Mälardalen finns intressanta men föga undersökta fornminnen. I rubricerade bok har *Ulla Bergquist, David Damell, Annika Larsson, Henrik Lindström* och *Kåre Schortz* beskrivit olika maktcentra i västra Mälardalen, särskilt den vikingatida centralbygden kring Tumbo – en tidig Tuna-ort. I boken beskrivs miljöer med kända storhögar, landhöjningens betydelse för utvecklingen i västra Mälardalen, transportleder och förutsättningar för handel, varor som transporterades och centralortsbildning i området.

Uppsatserna handlar sålunda om ”Makten i Mälardalen – Anundshög, Gamla Uppsala och andra maktcentra. TUMBO – vikingatida centralbygd i västra Mälardalenområdet. Birkas kommersiella intressen i västra Mälardalenområdet och Hjälmarebygden. TUMBO – från Tuna till Husby. En topografisk tolkning. Fosfatkarteringen. TUMBO och riket. Kunglig utpost eller självständig lokalbygd? Närke – Rekarne.”

Mycket handlar alltså om en tidig centralort i området, nämligen Tumbo. Orten ligger i Eskilstunaområdet – i Rekarne. I Tumbo och Fors socknar finns några av Mälardalenregionens största gravfält. Norr om Tumbo kyrka ligger ett gravfält med 480 högar och runda stensättningar. Cirka en och en halv kilometer söder om kyrkan ligger Berga gravfältet med 426 registrerade gravar – högar och runda stensättningar. Närmare 900 gravar finns alltså på dessa två gravfält. Det överträffas endast av gravfälten på Birka! I Rekarne finns fyra Husbyar. Här finns också närmare ett 60-tal runstenar, varav i Tumbo-trakten 7 stycken.

Vad kan de stora gravfälten innebära? En hypotes som diskuteras på flera ställen i boken är om Tumbo under vikingatiden hade nära anknytning till Birka. Var Tumbo en omlastningsplats/kontrollplats för västra Mälardalenregionens handel med Birka? Kanske var Tumbo ett slags annex till Birka? Tankar av detta slag förde jag fram redan i en C-uppsats 1981 och i en artikel i tidningen *Ledungen* 1999:3. Tumbos läge var en gång strategiskt ur kommunikations- och ekonomisk synvinkel. De stora gravfälten omkring Tumbo och ett stort antal runstenar tyder på en bygd med många invånare med överskott för att anskaffa varor och för att bygga monument. Järn från Bergslagen var en viktig produkt – troligen även skinn. Längs Strömsholmsåsen kan betydelsefulla varor för en centralbygd ha forslats från randbygder i norr till järnåldersbygder i sydöstra Södermanland.

TUMBO OCH ANDRA MAKTCENTRA
STUDIER I VÄSTRA MÄLARDALENS OCH HJÄLMAREOMRÅDETS
JÄRNÅLDER OCH TIDIGA MEDELÅLDER

ULLA BERGQUIST
DAVID DAMELL,
ANNIKA LARSSON
HENRIK LINDSTRÖM
KÅRE SCHORTZ

Mycket tyder på att Tumbo var en betydelsefull central plats med funktioner för organisation, handel, militär bevakning med mera. Förekomst av tingsplats och senare en kyrka tyder på en samlings/marknadsplats i området. Höga fosfatvärden har konstaterats nära kyrkan, vilket kan antyda platsen för en tidig Tuna-gård eller marknadsplats. Dock behöver utgrävningar ske för att kunna dra säkra slutsatser om platsens funktion.

Tumbo hade betydelse endast en kortare tid. Rekarne-bygdens ekonomiska centrumfunktioner försköts österut mot sedermera Eskilstuna/Torshälla. Kanske satsningen på Tumbo som handels- och omlastningsplats nära randbygderna blev så kort på grund av den skeppstekniska utvecklingen under sen vikingatid. Fartyg med större lastkapacitet kan ha onödiggjort Tumbos funktion som västligt storcentrum och stödjepunkt för Birka. Eller upphörde Tumbo som annex till Birka, när Birka under 900-talet spelade ut sin roll som centralort?

Boken är en mycket intressant och innehållsrik skildring av olika aspekter på forntida handel och samfärdsel samt fornminnen samt centralortsbildning i västra Mälardalen. Den är ett utmärkt tillskott till skildringar av östra Mälardalens märkliga fornminnen såsom Birka och Helgö. Denna bok bör stimulera till fortsatt forskning och debatt om förbindelser och handel i Mälardalen och möjliga annex till Birka i den västra delen – till exempel Tumbo!

Nils Ringstedt

Nils.ringstedt@globalnet.net

Några smärre meddelanden

SÖK ETT STIPENDIUM FRÅN SVENSKA FORNMINNESFÖRENINGEN

Du som önskar stöd för forskning på doktorand- eller högre nivå inom föreningens intresseområden, d.v.s arkeologi och medeltidsforskning (historisk eller konstvetenskaplig) inklusive urkundsutgivning och numismatik, kan nu söka ett stipendium ur föreningens fonder om högst 5000 kr. (Enskilt fondnamn anges ej).

Ansökan avseende 2015 års stipendier och skall obligatoriskt innehålla:

- uppgift om Ditt personnummer samt postgiro- eller bankkontonummer. Utöver Din postadress är vi tacksamma om Du också meddelar din mailadress.
- kortfattad redogörelse beträffande forskningsuppgiftens art, målsättning och tänkta genomförande.
- uppgift om Du tidigare beviljats anslag ur någon av föreningens fonder och om medel för samma ändamål erhållits tidigare eller söks samtidigt från annan fond.
- uppgift om forskningsuppgiften ingår i doktorandarbete.

Uppgift om tidigare stipendiat er finner Du via följande länk:

<http://fornminnesforeningen.com/stipendium/>

Ansökan skickas i ett exemplar

till Svenska Fornminnesföreningens stipendiesekreterare Jan Peder Lamm, Kostervägen 7, 181 35 Lidingö och skall vara föreningen tillhanda senast den 31 januari 2015.

FORSKNINGENS VILLKOR

Ny tankesmedja för Humaniora skapad – Humtank

Humtank är en nystartad opolitisk tankesmedja för humaniora som har tillkommit genom ett unikt samarbete mellan tolv svenska lärosäten. Målsättningen är att tankesmedjan under de tre kommande åren ska visa på de humanistiska ämnenas nödvändighet för samhällsutvecklingen.

Följ de på webben på www.humtank.se och på twitter @HumtankSverige

Vetenskapsrådet tar fram översikter av tillståndet i svensk forskning – forskningens framtid

Under 2014 tar Vetenskapsrådet fram sju översikter av tillståndet i svensk forskning. Arbetet ska ge underlag dels till ämnesråd, råd och kommittéer, dels till en uppdatering av Vetenskapsrådets övergripande forskningsfinansieringsstrategi som även blir ett viktigt inspel till regeringens nästa forsknings- och innovationsproposition. Man kommer att kunna ta del av preliminära versioner av översikterna - och även kommentera dem under hösten på vr.se, se tidtabellen nedan, HS presenteras den 6 oktober.

Datum för respektive forskningsområde:

(preliminära datum)	
Natur- och teknikvetenskap	20 augusti – 4 september
Humaniora och samhällsvetenskap	6 oktober – 19 oktober
Medicin och hälsa	24 september – 5 oktober
Forskningsinfrastruktur	23 september – 6 oktober
Utvecklingsforskning	8 september – 22 september
Konstnärlig forskning	19 september - 3 oktober
Utbildningsvetenskaplig forskning	22 september – 5 oktober

Översikterna – sex ämnesöversikter och en översikt över forskningsinfrastruktur av nationellt intresse – tas fram av Vetenskapsrådets ämnesråd, råd och kommittéer med hjälp av aktiva forskare. De innehåller beskrivningar av hur forskningen inom området står sig i internationell jämförelse, vilka morgondagens utmaningar är, beskrivningar av styrkor, svagheter och trender samt rekommendationer för området som helhet. I slutet av året kommer Vetenskapsrådets styrelse att ta del av de sju

översikterna och kompletterande analysunderlag. Under 2015 formulerar styrelsen, på basis av detta underlag, en finansieringsstrategi för att främja svensk forskning de närmaste åren och fastställer övergripande rekommendationer på myndighetsnivå.

<http://www.vr.se/nyheterpress/nyheter2014/forskningensframtidoversiktavtillstand-etforsvenskforskning.5.fedc84a146881d2ef589584.html>

Eva Stensköld

eva.stenskold@regeringskansliet.se

Gjallarhornet

Deadline för nästa Gjallarhornet är **den 30 november**. Bidrag skickas till Ola Wolfhechel Jensen, helst med e-post: ola.jensen@raa.se

Alternativt: Ola Wolfhechel Jensen, Riksantikvarieämbetet, Box 5405, 114 84 Stockholm. Gjallarhornet distribueras numera endast via e-post som pdf. Alternativt kan den hämtas på Samfundets hemsida som för närvarande håller på att byggas om.